

Оразбаев Х. К., ҚР ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды заң институтының философия және әлеуметтік-экономикалық пәндер кафедрасының доценті, тарих ғылымдарының кандидаты

1941-1945 ЖЖ. ҰЛЫ ОТАН СОҒЫСЫ КЕЗЕҢІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН

1941 ж. 22-маусым айында фашистік Германия әскерлері Кеңестер Одағының шекарасына басып кірді. Ұлы Отан соғысына Қазақстан біртұтас ел болып қатысты. Шайқасып жатқан армия қатарына 1196164 қазақстандықтар қосылды. Майданға және қорғаныс өнеркәсібіне республикамыздың әрбір төртінші тұрғыны жіберілді. Еліміздің экономикасы соғыс мақсатына жұмылдырылды. Өнеркәсіп орындарын көшіру және қабылдау, тылдағы қайта құрудың құрамдас бөлігіне айналды.

Қазақстанда 1941-1945 жж. 460 зауыт, фабрика, рудник, шахта, жеке кәсіпорындар салынып, іске қосылды. Олар соғыс қажетіне байланысты қару-жарақ, оқ-дәрі, ұрыс техникасын жасап, халық шаруашылығының сұранымына орай көптеген жаңа өнімдерді шығаруды игерді. Соғыс жылдарында өнеркәсіптік өндіріс 37 %-ға, олардың өнімдері 2 %-ға өскен.

Соғыс қимылдарының алғашқы бес айы ішінде жау еліміздің 40% аумағын, 68 % шойын, 58 % болат және алюминий, 65 % көмір, 40 % теміржол жабдықтарын шығаратын аса маңызды аудандарын басып алды.

Соғыс нәтижесі ел экономикасының қалай тезірек жолға қойылуына байланысты екені түсінікті болды. Өнеркәсіп күштерін жаппай шығыс аудандарына көшірмеске болмады. Оның көлемі әлемдік тарихта теңдесіз еді. Теміржол магистральдары арқылы жаудың басып алу қаупі төнген аудандардан 1,5 млн. вагондар немесе 30 мың жүк эшелондары жүріп өтті.

Тыл аймақтарында 1941 ж. маусым-желтоқсан айларында 1530 ірі кәсіпорын және цехтар жаңа жерге көшіріліп, қайта құрылды. Олардың 200-ден астамы Қазақстанда орналастырылды. Алматыға Луганск паровоз жасау зауытының 3 цехы (оның негізінде: АЗТМ құрылды), Запорожьеде Киров атындағы завод (қазіргі Алматы машина жасау зауыты), көшірілді, ал Гурьевте Украина мұнай зауытының құрал-жабдықтары құрастырылды.

Қазақстан майданға керек құрал-жабдықтардың орасан үлкен қоймасына айналды. Алғашқы айлардың өзінде республика кәсіпорындары әскери жолға көшірілді. Бірақ мөлшерді қамтамасыз етіп тұрған табиғи ресурстардың қайнар-көздері басқыншылардың қолында қалуына байланысты, бар шикізат қоры толығымен пайдаланылды. «Бүкілодақтың үшінші көмір ошағы» — Қарағанды көмір бассейні табысты жұмыс істеді. Мұнай өндіру жұмыстары Орал-Ембі кен орнында үш есеге көбейіп, электр энергиясын өндіру екі есеге өсті, Текелі полиметал және Ақшатау молибден-вольфрам комбинаты, Шығыс-Қоңырат молибден, марганец және Дон хром рудниктері жауға тойтарыс беру үшін аянбай жұмыс жасады. Балқаш металлургтері мен Жезқазғанның жез балқытушылары, Шымкент пен Лениногорск қорғасыншылары майдан вахтасына екпінді еңбек етті.

Қазақстан одақтың өнімінің ішінде қорғасынның 85 %-ін (жауға атылған әрбір 10 оқтың тоғызы Қазақстан қорғасынынан жасалған), полиметалл рудасын өндіруде 70%-ын, висмут металын 65 %, мыс рудасын 50 %, қара жез 30 %, вольфрам 20 %, молибден

60 % бере бастады. Магнитогорск комбинатының марганец рудасына (сауыт жасауға арналған қоспалы болат шығаруда пайдаланатын ең негізгі қоспа) деген сұранысын Жекезған руднигі 50-60 %-ға қамтамасыз етті. Соғыс уақытында еліміздегі әрбір 100 тонна қазып шығарылған молибденнің 60 тоннасын Балқаш металлургтері беріп отырды. Қару-жарақ шығару өндірісінде ауадай қажет өнімді 1943 ж. қаңтарында Дон хромит руднигінің базасында жұмыс істеген Ақтөбе ферробалқыту заводы берді.

Соғыс тапсырмаларын орындауға жеңіл және жергілікті өнеркәсіптер де көшірілді. Жауынгерлердің жазғы киім-кешектері 487 дивизияны жабдықтауға, шинель — 70, пима — 67, мақта киім-кешектері — 59, қысқа тон — 25, заттай жабдықтар — 245 дивизияны жабдықтауға жеткілікті мөлшерде дайындалды.

Әскер мен халықты азық-түлікпен қамтамасыз етуге шығыс аймақтар, соның ішінде Қазақстан да араласты. Республика жеңіс вахтасына жанкешті ерлікпен тұрды. Ауыл еңбекшілері соғыстың алғашқы күзінде тек қана қамсыздандырудан 100 млн. пұт астықты (яғни 1940 ж. қарағанда 24 млн. артық) тапсырды.

1942 ж. Қазақстанда 450 мың гектар және тыңайған жер игерілді. Егіс аудандары 17 %-ға артты. Республика елімізге 1941 ж. қарағанда астықты артығымен берді. 1943 жылды 1944 жылмен салыстырғанда 20,6 млн. пұт астық артық тапсырылған.

Закавказье және Орта Азиямен қатар Қазақстан қызылша өсірудің басты ауданына айналды. Қант қызылшасын өсіруде бұл аудандардың үлес салмағы 1940 ж. 3,6 %-дан, 1942 ж. 50 %-ға көтерілді. «Ұлы өзгеріс» жылдары күйрелген МКБ мал шаруашылық саласы шамадан тыс тырысуымен тапсырмаларын орындады. Соғысқа дейінгі үш жылға (1938-1940 жж.) қарағанда, 1941-1943 жж. етпен қамтамасыз ету 66,5 %-ға, сүт — 18,7 %, жүн 38,1 %-ға өсті. Соғыс жылдарында Қазақстан ауыл шаруашылығы еңбекшілері майданға соғыстан бұрынғы бес жылмен салыстырғанда, астықты 30,8 млн. пұт, етті — 15,8 млн. пұт, картоп пен жемістерді — 14,4 млн. пұт, жүнді 17,6 мың центнерге артық берді.

Қазақстан ғылымы соғыс жылдарында шапшаңдықпен алға жетіліп отырды. 1942 жылдың наурызында ғалымдар халық шаруашылығы мен қорғаныс қуатын нығайтуға 150 тақырыпқа талдау мен ұсыныстар кіргізді. Әсіресе 150 кен орнын зерттеген ғалым-геологтар жемісті еңбек етті. Соғыс жылдары майданға 1 млн. 200 мың қазақстандықтар шақырылған (1941 ж. 1-қаңтарында республикада 6425 мың адам мекендеді). Жұмыс қолының азаюы, еңбек ресурстарының тепе-теңдігін айтарлықтай бұзып жіберді. Әсіресе, бұл аграрлық өндіріске қатысты. Әскер қатарына тек қана ауыл тұрғындарының неғұрлым еңбекке жарамдылары ғана алынып қоймай, білікті, ысылған маман-механизаторлар, шоферлар т. б. шақырылды¹.

Республиканың ауыл шаруашылығында әйелдер мен балалар еңбегін үлкен көлемде пайдаланды. Ауыл еңбек ресурстарының құрылымы осындай үйреншікті жағдайдағы айтарлықтай өзгеріске төзді.

1942 ж. колхоз өндірісіне тартылған халықтың еңбекке жарамды еркектерінің үлес салмағы 22 % құрады және сол уақытта 649 мың әйел, 255 мың жасөспірім еңбек етті

1941 ж. 10-желтоқсанда барлық орта оқу орындарында ауыл шаруашылық мамандығына оқытуға, оқушыларға қосымша сабақтар енгізілді. Бұл оқушыларды дала жұмысына тарту, бұқаралық-жоспар негізде қойылды. Сонымен бірге, энергия мен техниканың тапшылығынан, олардың орнын қол еңбегі басты.

Тек қана жылдың ішінде (1941-1942 жж.) колхоздағы еңбекке жарамды халықтың саны 1664 мың адамға кеміді (және техника да азайды). Белгілеген жоспарға сәйкес, 508 мың гектар ауданға артық егін себілді. Еңбекке жарамды бір адамға тағайындалған тапсырма (әйел, қарт және жасөспірімдерді қоса санағанда) 5 гектардан аса құлайды (салыстыру үшін: РСФСР-да 1941 ж. бір жұмыс атына түсетін күш шамамен 3,7 га егістік ауданын құраған).

1944 ж. колхоздағы еңбекке жарамды халық санын (1056100 адам) 20 % ерлер 58 % әйелдер, және 22 % жасөспірімдер құраған.

Соғыс жылдарында өз еркімен және әрдайым арнап шығарған азық-түліктің ірі қайнар көзі — Қызыл Армия мен Қорғаныс қоры болған. Мысалы: соғыстың бас кезіндегі Ақтөбе облысының «Красный колос» колхозы өзінің артель шаруашылығынан Қорғаныс қорына 12 мың пұт нан және 20 бас мал тапсырған. Осындай шараға барлық шаруашылықтар да патриоттық сезіммен қатысты. Мемлекеттік мөлшерден тыс «Қызыл армия қорына азық-түліктің бір бөлігін тапсыруды өздерінің моральдық міндеті емес деп санаған бірде-бір колхоз болған жоқ», — деп жазды М. Калинин.

1942 ж. 1-қаңтарына Қорғаныс қорына республикамыздың еңбекшілері 318 мың пұт астық, 78 мың пұттан аса ет және т. б. қосты. 1944 ж. Қызыл Армия қорына Қазақстан колхоздары 14 мың бас ірі қара, 94 мың қой, 2 мың шошқа тапсырды. Қызыл Армия және Қорғаныс қорына колхозшылардың өз жеке меншік шаруашылығынан орасан мол өнімдер үздіксіз жіберіліп жатты.

Жоғарыдағы азық-түліктің жоғары көлемде дайындалуы мына жайды алға жаяды. Қазақстан халқы өздері аштықтың шегінде күн көрсе де, жеңіс үшін деп соңғы азығын берген. Қорқыныш пен ауыртпашылықта жүрген шаруалар Отанымыздың тағдыры үшін аса үлкен сүйіспеншілік пен жанкештілік көрсетті. Тіптен мынадай қауіпті кезеңнің өзінде тоталитарлық өкімет өз халқына сенген жоқ: әр түрлі жолмен көлемді түрде ауыл қорларын тез қарқынмен көшіруі «әскери уақыт заңымен» қадағаланып отырды.

«Партия-саяси жұмысын соғыс мәнеріне сай қайта құру» ауылдық жерде жаңа директива беретін органдар құруға және қосымша жазалау тәртіп сақтаудың нормативтік актілерін қабылдауға жұмылдырылды.

1941 ж. 17-қарашада ВКП(б) ОК МТС пен совхоздарда саяси бөлімдер құру жөнінде шешім қабылдады. Олардың басшылары аудандық ВКП(б) комитетіне тәуелді болмай, тек қана ВКП(б) ОК бекітіп, ауыстырса сонша шексіз құқыққа ие болды деп үміттенді.

Бұлардан басқа саяси бөлімдерге ауылшаруашылық жұмыс жоспарларының орындалысын бақылайтын, тауар ағынының үздіксіздігін және қарқындылығын қамтамасыз ететін тәртіптілік міндеті жүктелді. Шынында бұл ауыл тәртібін бақылайтын орган еді.

1942 ж. 13-сәуірінде «Колхозшылардаң ең төменгі жұмыс күшін көтеру туралы» БКП(б) ОК және КСРО КС қаулысы колхоздардың кооператорлар болып саналатынын және жер иелігінің меншіктері ретінде мемлекеттік тұрғыдан қаралғанын тағы да растады. Соған байланысты ең төменгі міндеттеме екі есеге өсті. Жасөспірімдерді, яғни 12-ден 16 жасқа дейінгі жасөспірімдер еңбегін пайдалануды қаулымен заңдастырды.

Ең төменгі міндеттемені орындамаған колхозшыларды, колхоз бастықтарын қаулыға бағынбаған ретінде сотқа бере алатын болды.

Соғыстың алғашқы сәттерінде батыс шекарадағы шайқастың, Берлиндегі рейхстагқа шабуыл жасағандардың бел ортасында қазақстандықтар болды. Ұлы Отан соғы-

сында 497 қазақстандық, (оның ішінде 97 қазақ) Кеңес Одағының Батыры атағына ие болды. Бірінші болып 1941 ж. 22 мауысымда Кеңес Одағының Батыры атағын 19-шы танк дивизиясының командирі генерал-майор К.А. Семенченкоға, 1941 ж. күздегі Москва түбіндегі соғыста өз батальонын үш рет жау қоршауынан аман алып шыққаны үшін панфиловшы аға лейтенант Б. Момышұлына (1990 ж. 11-желтоқсанда) берілді. Кеңес Одағының Батыры атағын ерекше ерліктерімен көрінген қазақстандық 4 жауынгерге ұшқыштар Т. Бигелдиновке, Л. И. Бедаға, И. Ф. Павловқа және С. Д. Луганскийге 2 мәрте берілді. Батырлардың арасында пулеметші М. Мәметова, мерген Ә. Молдағұлова бар.

Қазақстандықтар Қиыр Шығыстағы соғыстың ошағын талқандауға белсене қатысты. Фашистік Германиямен соғыста жеңіс үшін КСРО халықтарының 27 млн. астам адамы құрбан болды. Олардың ішінде шамамен 410 мың қазақстандық бар.

¹ *Нурпеісов К., Аязанов Б., Жақсылықов Н. Қазақстан тарихы. — Алматы, 1993. — 19-24 б.*

Резюме

В этой статье рассматривается подвиг казахстанцев в годы Великой Отечественной войны.

Resume

This article discusses the feat Kazakhstanis during War II veterans.

Сидорова Н. В., заместитель начальника кафедры государственно-правовых дисциплин Карагандинского юридического института МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, кандидат юридических наук, доцент

ВЛИЯНИЕ ОБЩЕПРИЗНАННЫХ ПРИНЦИПОВ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА НА УГОЛОВНУЮ ПОЛИТИКУ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Становление правового государства в Республике Казахстан неразрывно связано с реализацией общепризнанных принципов и норм международного права в правовой политике Республики Казахстан, важнейшей составляющей которой является уголовная политика.

Конституционные основы влияния принципов международного права на уголовную политику Республики Казахстан нашли свое отражение в статье 4 Конституции Республики Казахстан, согласно которой действующим правом в Республике являются не только нормы Конституции и других нормативных правовых актов, но и междуна-